

naròs). Aquest vocalisme amb *i* apareix a més en *òrguines* (doc. de Castelló, 1443) 'alforges' *orguinetes* (en el valencià JEsteve, 1472) id., *orguinells* 'arganells' (usual avui en algunes localitats de Matarranya i la Terra Alta), formes que tractarem més endavant en aquest article; notem que en oc. ant. es dóna *orguina* al costat d'*orguena* (< ORGANA) 'orgue', i avui existeix *ourguino* al costat d'*ourgueno* en lang. i gascó (Mistral). En el domini català la variant amb *i* es troba en zones veïnes al xipella i per tant s'explica per si sola com a tret fonètic xipella; no es pot descartar que hi vagi contribuir una dissimilació, sobretot en el derivat: *orgueneta* o *orguenell* (com *oreneta* > *orineta*, que es dóna en moltes localitats occidentals, vegeu ORENETA), d'on per regressió *orguina*, *orgui*.⁴

En l'acc. de 'òrgan (part d'un organisme)' *orgue* figura sovint en Llull (quatre exemples en *AlcM*) i n'hi ha exemples en altres escriptors doctes com Eiximenis, que diu en el *Libre dels Angels*: «no ha mester *orgue* ne instrument corporal» (*DAG.*) i com BMetge: «la virtut de l'ànima fretura d'*orgue* corporal; així com la vista és debilitada, debilitat l'*orgue*, però per accident» (*Somni, NCL.*, 34.6); un altre exemple en FAlegre (*DAG.*) i en Cauliach, 1492 (*AlcM*). En sentit figurat de 'instrument (d'una acció etc.)' ja en ACanales: «La dona seglar és *orgue* de Satanàs» (*AlcM*) i com a 'instrument o arma per a la defensa de l'home' en un escrit de 1411 (Caretà, n. 475). En els Ss. xv i xvi trobem l'expressió *per orgue de* 'mitjançant, per conducte de': doc. de 1465 (*CoDoACA* xxiii, 321); 1558 «--- fent les festes del casament de sa filla que era esposada poch dies havia ab lo dit nostre rey Felip *per orga de duch d'Alva*» (*Man. Arditis* iv, 359); altres exemples de 1569 i 1583 en *DAG.* Després en el sentit de 'òrgan' comença a usar-se *òrgano* com a castellanisme: és la forma que duen Lacav. 1696, Belv. 1805, Lab. 1839, però durant el S. xix alguns ja escriuen *òrgan(s)*: *DAG.* cita «los *òrgans* de l'apetit» d'un text de 1843, «*òrgans* del cos» de 1879, i en aquest passatge de *L'orfeneta de Menargues* d'A. Bofarull (1862): «--- ulls hi havia que no semblaven pas l'*òrgan* de plorar, pus estaven sechs i aixuts». A l'època de la Renaixença va haver-hi intents de restaurar *orgue* amb aquesta accepció («los *òrguens* socials», citat per *DAG.* de la *Veu de Monts.*, 1888, i altres exemples en *AlcM* citats de la revista mall. «La Roqueta», c. 1887, i de JRuyra), però Fabra havent notat que el llenguatge parlat preferia el castellanisme *òrgano* i evitava de dir l'*orgue de la vista* o un *diari orgue de tal partit*, acceptà *òrgan* en aquest significat, al costat d'*orgue* m. 'instrument musical', i així va establir per al català la mateixa diferenciació que fa el francès entre *organe* i *orgue*.⁵

Orgue 'instrument musical' ha donat nombrosa fraseologia popular: *orgue de gats* 'desconcert, confusió en una discussió, o qüestió en què ningú s'entén' [*orga* ~, Lab. 1839; veg. també n. 2 aquí]; *orgue de raons* 'el que enraona molt' [*orga* ~, Belv. 1805]; *trempat com un orgue* 'alegre, de bon humor', *no estar per orgues* 'no voler suportar ximpleres' (*DAG.*), *estar*

d'*orgue* 'estar molt disposat (a fer una cosa)': «aquesta gent que només pensen en la política i que sempre estan d'*orga* per fer banquets i mítings» (carta de Coromines a CVign., 2-viii-1900); *anar-li a un els orgues bé o mal*: «--- Mentres se guanyi la vida i les *orgues* li vagin com ara ---» (Vayreda, *Puny.*, 4.ª ed., p. 69); per a més dades sobre la fraseologia i altres detalls, veg. *AlcM*.

DERIV.: *Organista* 'tocador d'orgue' [1530, *Man. Arditis* III, 417; 1620; Lacav. 1696; «Hi ha en la iglesia --- un *orga* dels bons de Barcelona; *organista*, mestre de capella i dos escolanets per cantar la solfa» (B. de Maldà, *Excursions*, p. 16)]. *Orguener* 'el qui fa i adoba orgues' [1499; *organer*, Belv. 1805], *orguer* id., usual a Mall. ja en DFgra. *Orguenet* 'orgue de maneta' [*orga*-, Belv. 1805; *orguinet*, en el castellanenc SGuinot (*AlcM*)]. *Orgueta*, com dim. d'*orgue* (f.) en el Baró de Maldà, que parlant d'un rellotge de música, diu: «havent-se-li pujat el pes antes d'esmorzar, ha tocat l'*orgueta* i tothom s'és alegrat» (*Coll. B. V.*, 79); com a 'orgue de maneta', usat per NOLLER.

Òrguines f. pl. 'alforges' [1443, doc. de Castelló: «Dos matalaffets morischs per a caualcar --- Item unes *òrguines* ab listes grogues e vermelles cominals. Item unes beaces sotills» (BSCC VII, 252; un altre exemple en p. 301); cf. *orguinetes* en JEsteve (1472): «*Orguinetes* o beaces: Pera»; *òrguines* 'alforges' corre avui dia a Calaceit i Gandesa (*AlcM*); per a la *i*, veg. supra], del pl. llatí ORGANA 'eines' (= 'ormeigs d'un cavall').⁶ Notem a més: *orguinells* m. pl. 'arguenells, ormeig de recipients fets d'espert, de canyes o de vímens, per a portar càrrega a esquena de bèstia', usual avui, segons *AlcM*, a Lluçena, Borriol, Bell-lloc i Cabanes; aquesta forma fou evidentment produïda per un encreuament d'*òrguines* amb *arguenells*; per a algunes dades relacionades amb aquests mots, veg. ARGUENS (I, 385a12ss.).

Organ 'part d'un animal o d'una planta que compleix un ofici o funció determinada' [escrit *òrgans*, en 1843, 1862 i 1879; abans s'usava el castellanisme *òrgano* (Lacav. 1696, Belv. 1805, Lab. 1839), reemplaçant el mot antic català *orgue*; *òrgan*, DFa.; més detalls, supra], pres del ll. *òrganum* 'eina', 'instrument', 'òrgan'. *Organal*, adj. ant., usat en la locució *vena organal*: «la lança aguda e segant de Vlives taylà les *venes organals* de la gola de Ffilomenis, per la qual rahó ell mortalment nafprat caygué del cavall mig viu» (*Hist. Troy.*, ed. Miquel i Planas, p. 162); un altre exemple d'un text de cirurgia antic en *AlcM*; *vena organal* es dóna també en occità antic (PSW, s. v. *org*), interpretat com «veine jugulaire» per PDPF.

Organic, -a [1492, Cauliach; Belv. 1805, Lab. 1839; Fontserè, CiFiNat. (lèxic)]; *orgànicament*, *organicisme*; *organisme* [Lab. 1888], derivat culte, pres de l'anglès *organism* [1664].

Organitzar [1474, *DAG.*; 1492, Cauliach; -isar, en J. Roís de Corella, en Lacav. 1696 etc.]; *organitzabilitat*; *organitzable* [Lab. 1888]; *organització* [1736, CRos: «en distingir eixes quatre lletres [c, ç, s, z], jamás nos hem mirat; ço és a la *organizació*, més si al